

O'ZBEK TILIDA ARABCHA KO'PLIK SHAKLLARINING QO'LLANILISHI

Muratkulov Amanulla Tursunkulovich

katta o'qituvchi, GulDU,

muratkulov64@mail.ru

Eshboyeva Fazilat

o'qituvchis, GulDU

fazilattursuntoshiva@gmail.com,

Ro'ziqulov Shohruh Ilhom o'g'li

o'qituvchi, GulDU

shohruhroziqulov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10800279>

ARTICLE INFO

Received: 06th March 2024

Accepted: 07th March 2024

Published: 09th March 2024

KEYWORDS

ulamo, a'mol, a'fol, maloika, Mashoyix, fuqaro, avliyo, sahoba, rusum, inshoot, aqvom, arbob, hudud, asbob, arvoh.

ABSTRACT

Mazkur maqola o'zbek tilshunosligi terminlarida arabcha ko'plik shaklidagi so'zlarning qo'llanilishi, termin o'rtasidagi aloqadorlik masalalari, tilshunoslik terminlarining o'ziga xos xususiyatlari kabi masalalarga bag'ishlanadi.

Ma'lumki, o'zbek tili leksik boyligini shu tilning o'ziga xos leksik qatlami bilan birga o'zlashgan qatlam ham tashkil qiladi. Xalqlar o'rtasida turli sohalardagi o'zaro aloqalar u yoki bu xalqning tillariga ta'sir ko'rsatgan. Bir tilga xos bo'lgan fonetik, leksik va boshqa elementlar ikkinchi tilga o'tib, o'zlashib ketgan. O'zbek xalqi xalqlar bilan iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqada bo'lganligi, boshqa tillardan o'zbek tiliga ham ko'plab so'zlarning o'zlashuviga olib keldi. Bu, o'z navbatida, o'zbek tili lug'at sostavida o'zlashgan leksik qatlamni vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Buni arab tili misolida ko'rib chiqamiz.

Eski o'zbek tili va hozirgi o'zbek adabiy tilida arab tiliga xos bo'lgan ko'plik qolipdagi so'zlari keng iste'moldadir. Masalan, Olim-ulamo, rab-arbob, sabab-asbob, asl-usl, asar-asor, faqir-fuqaro, amal-a'mol, xulq-axloq, had-hudud va h.k.

Misol: Ulamoning fasodi ta'm bila va fuqaroning fasodi riyo birla. ("Nasoyim ul-muhabbat", 85-bet).

Yana Bu toifaning a'mol va a'fol va muomilot va riyozotdin va ba'zini zikr qilmoq. ("Nasoyim ul-muhabbat" 85-bet)

Eski o'zbek tili va hozirgi o'zbek adabiy tilida ko'plik qolipdagi arabiy so'zlar ko'plik ma'nosini anglatgani holda keng qo'llanadi.

Malak – maloika, she'r – ash'or, hayvon – hayvonot, sohib – sahoba, ruh –arvoh va h.k. Nabotot va hayvonot kalomining samoi va maoniysiga vuquf topmoq. ("Nasoyim ul-muhabbat", 85-bet)

Yana: Mashoyix diydorlaridin bahramand va suhbatlaridan anjumand ermish. (“Nasoyim ul-muhabbat” 85-bet)

Yana: Ajdodlari arab bo‘lgan shayx Muborak ham ham Bianadagi xalq harakatida ishtirok etgan. (“Humoyun va Akbar”, 275-bet).

Yana: Chinorning dastlabki ellik-oltmish yildagi o‘shish bir avlod umriga qiyos etgulikdir. (“Humoyun va Akbar”, 286-bet).

Hozirgi o‘zbek adabiy tilida o‘zlashgan arabiy so‘zlarning birlik va ko‘plik shakli yonma-yon kelib, juft so‘zlarni hosil qiladi va ular ma‘no kuchaytirish uchun xizmat qiladi. Masalan, davr-davron, sir-asror, haq-huquq, shart-sharoit, hol-ahvol, rasm-rusum va h.k.

O‘zbek adabiy tiliga o‘zlashgan arabiy so‘zlarning ko‘plik shakli birlikdagi shakliga nisbatan kengroq iste‘molda. Masalan, siloh-aslaha, valad-avlod, vali-avliyo, nabi-anbiyo, uzv-a‘zo va h.k. Bu so‘zlarning ko‘plik shakli o‘zbek tilida mustaqil ma‘no beruvchi birlikdagi so‘z sifatida keng qo‘llanadi. “Avliyolikning boshlanishi payg‘ambarlikning oxiridir”. (“Nasoyim ul-muhabbat”, 309-bet)

Yana: Chun anbiyoning ashrafi erdi, qavm-aqvomning ashaddiy... (“Nasoyim ul-muhabbat” 183-bet ”.

1. Arab tilida bir so‘z ikki yoki undan ortiq ko‘plik shakliga ega. O‘zbek adabiy tiliga ulardan bir shakligina o‘zlashgan bo‘lib, u birlikdagi ma‘nosiga ma‘nodosh bo‘lgan so‘zni ifodalaydi.

Arab tilida ayn so‘zi o‘zbek tiliga “ko‘z” deb tarjima qilinadi. Uning ko‘plik shakllari (uyun), (a‘yun), (ayon). Bulardan (uyun), (a‘yun) “ko‘zlar” deb tarjima qilinadi, (a‘yon) ko‘plik shakli esa o‘zbek tiliga o‘zlashgan bo‘lib, u “ko‘zga ko‘ringan shaxslar” degan ma‘nono anglatadi. Masalan, “A‘yonlar Akbarga ta‘zim qildilar”. (“Humoyun va Akbar”, 298-bet)

2. Arab tilida ko‘plikdan ko‘plik yasash usuli ham mavjud bo‘lib bunday “o‘ta” ko‘plik qolipidagi so‘zlar ham o‘zbek tilida qo‘llanadi. (dor) – “uy”, “turar joy” so‘zining ko‘pligi (dur) bo‘lib, undan (diyor) ko‘plik shakli yasaladi. O‘zbek adabiy tilida “diyor” so‘zi keng qo‘llanilib, u endi faqat, “uy”, “turar joy” degan ma‘nolarni anglatib qolmay, balki, keng ma‘nodagi “yashash joyi”, “yurt”, “mamlakat” degan ma‘nolarni ham bildiradi.

3. Arab tilida ko‘plikdagi otlarga (ot) qo‘shimchasi qo‘shilib ham “o‘ta” ko‘plik yasaladi. Masalan, (ajibatun) – so‘zidan (ajoibu) – ko‘plik – (ajoibot)- (o‘ta ko‘plik yasalgan). “Ajoib” va “ajoibot” so‘zlari o‘zbek tilida keng qo‘llanadi.

4. Arabiy so‘zlarning o‘zlashgan ko‘plik shakllari hozirgi o‘zbek adabiy tilida “g‘alati mashhur” iborasi bilan ham qo‘llanadi. Bu holbuki ichki ma‘no jihatidan bog‘liqlik bo‘lsa-da, so‘zlar o‘zining asosiy bosh ma‘nosidan uzoqroq ma‘noni anglatib keladi.

Masalan, “insho” so‘zining arab tilidagi lug‘aviy ma‘nosi:

a) muassasa, qurilish;

b) ijodiy asar, sochma asar, yozuv xat.

O'zbek adabiy tilida insho so'zi faqat "sochma asar", "asar", "yozuv xat" ma'nosini ifodalab keladi. Bu so'zning arab tilidagi ko'plik shakli "inshoot" bo'lib, bu so'z o'zbek adabiy tilida faqat "qurilish", "bino", "imorat" kabi ma'nolardagina qo'llanadi.

Yoki, arabiy xotira so'zi, g'oya, tushuncha, esda saqlash kabi ma'nolarni anglatgansa, uning ko'plik shakli xavotir o'zbek adabiy tilida o'zining bosh ma'nosidan uzoqroq bo'lgan "tahlika", "qo'rquv" ma'nolarida ishlatiladi.

Shuningdek, munshaat "qurilish", "muassasa" ma'nolarini bildiruvchi arabiy so'zning ko'pligi munshaot hozirgi o'zbek tilida "mayda nasriy asarlar", "xatlari to'plami" ma'nosida qo'llanadi.

5. Arab tilidagi ko'plik qo'shimchasi (ot) fe'lning funksional formalarni hisoblangan harakat nomi (masdar) va sifatdoshlarga qo'shib ko'plik shaklini hosil qiladi. Bunday so'zlarning ham birlik, ham ko'plik shakllari o'zbek tilida o'zlashgan bo'lib, keng iste'moldadir. Lekin bu so'zlarning har ikkala shakli ham mustaqil ma'no anglatuvchi so'z bo'lib, boshqa-boshqa grammatik vazifalarni bajaradi.

a) Masalan: "harakat nomi"-masdarga (ot) qo'shilgan.

Isloh-islohot (4-bob masdari)

Hisob-hisobot (3-bob masdari)

b) sifatdoshlarga ot qo'shimchasi qo'shib ko'plik shakllari yasaladi.

Masalan, mavjud-mavjudot, mahsul-mahsulot.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, arabiy so'zlarning ko'plik shakllari ham eski o'zbek tili va hozirgi o'zbek adabiy tilida keng qo'llangan va ular o'rniga qarab alohida-alohida grammatik funksiyalarni bajarib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudoyqulova, S., & Dehqonova, L. (2021). ABDULLA QODIRIYNING SO 'Z QO 'LLASH MAHORATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(4), 589-595.
2. Ерматов, И., & Дехконова, Л. (2021). Об аффиксах, заимствованных из таджикско-персидского в узбекский язык. Общество и инновации, 2(2/S), 462-469.
3. Abdullayevna, D. L. (2024). Arab yozuvidagi harflarning she'riyatdagi jilosi. Journal of Universal Science Research, 2(2), 25-28.
4. Dexkanova, L. (2023). ARABCHA KO 'PLIK SHAKLLARINING O 'ZBEK TILIDA QO 'LLANILISHI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(18), 235-238.
5. Jumanazar, A., & Lutfiniso, D. (2022). Inguistic Unity in Uzbek Linguistics Some Comments about the form. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 6, 688-692.
6. Туйчиева, З. Х. (2022). ПРОЯВЛЕНИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ МОТИВОВ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(4), 244-248.

7. Tuychieva, Z. (2019). PRINCIPLES OF DIFFERENTIATING OF GENDERS IN UZBEK ANTHROPOLOGY. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(1), 75-82.
8. Khamrokulovna, T. Z. (2018). Literature revealing the truth of life. *Проблемы педагогики*, (7 (39)), 77-78.
9. Тўйчиева, З. (2023). АБДУЛЛА ҚАҲҲОРНИНГ “САРОБ” РОМАНИДА ИБОРАЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ. *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 304-307.
10. Kholbekova, M., & Tuychiyeva, Z. Articles and expressions in Hamid Olimjon's works. In *Current issues of Uzbek linguistics. Republican scientific-theoretical conference materials (Vol. 3)*.
11. Sirojiddin, M. (2023). О ‘ЗБЕК ТИЛИДА МАҚСАД МА’НОСИ СО ‘ЗЛАР ОРҚАЛИ ИФОДАЛАНИШИ. *Journal of Universal Science Research*, 1(5), 20-25.
12. Абдуллаев, Ж. Х. (1994). Узбек халк топишмоқларининг лексик-семантик хусусиятлари.
13. Абдуллаев, Ж. (2021). ТИЛ ҚУРИЛИШНИНГ АСОСИЙ БИРЛИКЛАРИ АКАДЕМИК АЗИМ ҲОЖИЕВ ТАЛҚИНИДА 1-мақола Морфеманинг моҳияти. *Farg'ona davlat universiteti*, (4), 28-28.
14. Мураткулов, А. Т. (2023, June). ОРГАНИЗОВАТЬ УРОКИ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE ON" MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS"* (Vol. 2, No. 7).
15. Мураткулов, А. Т., & Мураткулова, М. А. (2023). АЛИШЕР НАВОЙЙ АСАРЛАРИДА АРАБ, ФОРС ТИЛИДАН ЎЗЛАШГАН СЎЗЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ. *PRINCIPAL ISSUES OF SCIENTIFIC RESEARCH AND MODERN EDUCATION*, 2(8).
16. Мураткулов, А. Т., & Мураткулова, М. А. (2023, June). ОБРАЗ ЛУКМАН ХАКИМА В «КИСАС УЛЬ-АНБИЯ». In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE ON" MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS"* (Vol. 2, No. 7).
17. Abduhakimovich-Guliston, M. K. (2021, April). LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF ARCHAIC WORDS IN THE WORKS OF GHAFUR GHULAM AND ABDULLAH QAHHOR. In *Archive of Conferences* (Vol. 23, No. 1, pp. 38-49).
18. Sharipov, F. G., & Sharipov, J. G. (2020). THE INITIAL PERIOD OF FORMATION OF THE UZBEK SCIENTIFIC LINGUISTICS. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(4), 25-31.
19. Sharipov, F. G. (2021). Improvement of classification of parts of speech in modern Uzbek morphology. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 455-465.
20. Латипов, М. М., & Тожибоев, У. У. (2022). ЗЕМЕЛЬНЫЕ И ВОДНЫЕ РЕФОРМЫ, ОСУЩЕСТВЛЕННЫЕ В КОНЦЕ XIX НАЧАЛЕ XX ВЕКА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ. *Экономика и социум*, (10-2 (101)), 417-419.
21. Латипова, М. М. (2022). МУЛОҚОТНИНГ ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРДАГИ АХАМИЯТИ. *Scientific Impulse*, 1(4), 1765-1768.